

अभिसरण

ISSN-2229-4856

बब्वदेत्तर मरुठी गुरहित्य

चर्चा आणुि ढीढ्ढांस्सा

संपादक

प्राचार्य डॉ. वसंत सानप

कार्यकारी संपादक

डॉ. गणेश मोहिते

सहसंपादक

डॉ. मनोहर सिरसाट

खा.नं. (06)

२०	'आले ढग... गेले ढग' मधील सामाजिक प्रश्न	डॉ. एम.ए.कव्हाळे	१०१
२१	कृषिव्यवस्थेतील वर्तमान वास्तव : 'या परावलंबी दिवसात'	डॉ. शंकर हणमंतराव कल्याणे	१०४
२२	साहित्यकृती आणि चित्रपट निर्मिती	प्रा.डॉ.धोंडगे एम.बी. कांदे केशव अंगदराव	१०९
२३	चरित्र -आत्मचरित्र : स्वरूप व संकल्पना	डॉ. सुनीता अंबादास बोराडे	११२
२४	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कवितेला दिशा देणारी कविता: पिढीपेस्तरप्यादेमात	प्रा.बाळू मोहन तिखे	११६
२५	"लक्ष्मीकांत देशमुख यांच्या साहित्यातून चित्रीत झालेले राजकीय वास्तव"	प्रा. संदीप परदेशी	१२०
२६	लोककला तमाशाचे बदलते स्वरूप	तुकाराम हरिश्चंद्र देवकर प्रो. एम. बी. धोंडगे	१२४
२७	ग्रामीण साहित्याच्या प्रेरणा	प्रा. लक्ष्मण गित्ते	१२७
२८	स्त्रीवादी साहित्यातून स्त्रीत्वाचे दर्शन	कैलास मच्छिंद्रनाथ होके प्रा.डॉ. बाळासाहेब जाधव	१३१
२९	जागतिकीकरण आणि नव्वदोत्तरी दलित कथा	प्रा.डॉ. संजय राजधर महाले	१३६
३०	'नव्वदोत्तर मराठी ग्रामीण कादंबरी' (विशेष संदर्भ : 'साखरफेरा')	प्रा. महारूद्र सूर्यभान जगताप	१४२
३१	दलित जाणिवा शब्दांकित करणारी निस्सर्गांकित कविता : मोहाडी	प्रा.डॉ.प्रल्हाद दत्तराव भोपे	१४६
३२	प्रा. वामन निंबाळकर : मूल्याधिष्ठित जाणिवा आविष्कृत करणारा मोठा कथालेखक	प्रोफेसर डॉ. मनोहर सिरसाट	१५२
३३	मानवी प्राक्तन शब्दबद्ध करणारी कविता- काळी माती निळे आभाळ	डॉ. गणेश मोहिते	१५५
३४	मार्ग कादंबरीतील पर्यावरणवादी विचार	प्रा.सौ. वित्तिना इनामदार	१६०
३५	"१९९० नंतरच्या कथेचा अभ्यास"	प्रा. डॉ. शंकर शिवाजी मुंडे	१६९
३६	मोतीराज राठोड यांच्या वैचारिक साहित्यातील विमुक्तांचे जीवनमूल्ये	डॉ. आकाश ब. पवार	१७४

'नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कादंबरी' (विशेष संदर्भ : 'साखरफेरा')

प्रा. महारूद्र सूर्यभानजगताप,

मराठी विभाग,

बलभीम कला, विज्ञान व वाणिज्य

महाविद्यालय, बीड.

प्रास्ताविक :

मराठी साहित्यात 1990 नंतरचा कालखंड हा बदलाचा, परिवर्तनाचा कालखंड म्हणून ओळखला जातो. या कालखंडात 'खाऊजा' धोरणामुळे सामाजिक, राजकीय, धार्मिक, सांस्कृतिक शैक्षणिक क्षेत्रात परिवर्तन झाले. याचाच एक भाग म्हणजे 1990 नंतरच्या ग्रामीण जीवनात झालेले बदल होय. ग्रामीण जीवनात झालेल्या या बदलामुळे अनेक समस्या निर्माण झाल्या. या समस्येत आस्मानी-सुल्तानी संकटे, सततचा दुष्काळ, मुलांच्या शिक्षणाचा प्रश्न, रोजगाराचा प्रश्न, शेतीमालाच्या हमी भावाच्या प्रश्न, सततची महागाई, वाढती बेकारी, वाढता भ्रष्टाचार, सावकारी कर्ज, बँकाचे कर्ज, सहकार क्षेत्रातील भ्रष्टाचार अशा अनेक समस्यांचा विचार करण्यात आला. ग्रामजीवनातील विविध प्रश्नांना घेऊन नव्वदोत्तर मराठी साहित्यामध्ये विशेषतः कादंबरी या वाङ्मय प्रकारात रंगनाथ पठारे, सदानंद देशमुख, प्रतिमा इंगोले, बाबाराव मुसळे, राजन गवस, वासुदेव मुलाटे, कृष्णा खोत, प्रविण दशरथ बांधेकर, अशोक कोळी, बालाजी इंगोळे, भीमराव वाघचौरे, गणेश आवटे, शंकर सखाराम, कैलास, दौंड, शंभेराव मोहिते, भारत काळे, सुरेंद्र पाटील, मोहन पाटील, विजय जावळे अशा अनेक लेखकांनी ग्रामीण समाजातील बदलत्या वास्तवाचे चित्रण प्रभावीपणे चित्रित करून मराठी ग्रामीण कादंबरीचे क्षेत्र विस्तारित केल्याचे दिसून येते.

महाराष्ट्रात सहकार आणि पंचायत राजच्या निमित्ताने सत्तेचे झालेले विकेंद्रीकरण, पाणलोट क्षेत्रातील वाढ, साखर कारखानदारीचा झालेला उदय यामुळे अर्थकारणाचे स्वरूप बदलल्याचे दिसून येते. तसेच औद्योगिक क्रांतीचा 1990 नंतरच्या मुक्त अर्थव्यवस्थेवर परिणाम झाल्याचे जाणवते. याचा परिणाम म्हणजे ही अर्थव्यवस्था स्वीकारताना वियाणे व खतांच्या किमती नियंत्रित ठेवण्यात व शेतीला हमीभाव देण्यात शासन कमी पडले. सहकाराचे स्वरूप भ्रष्ट बनले. 1995 मध्ये सहकारी उद्योगामध्ये आंतरराष्ट्रीय सहकारी तत्त्वे निश्चित करण्यात येऊन खुले सभासदत्व, लोकशाहीकारभार, सभासदांचा सहभाग, स्वायत्तता व स्वातंत्र्य, सभासद शिक्षण व आधुनिक तंत्रज्ञान, संस्था अंतर्गत साहय व सामाजिक बांधिलकी यांचा आग्रह धरण्यात येऊनही ही तत्त्वे प्रत्यक्ष अंमलात न येता ती आदर्शच राहिली. या सर्व गोष्टींचा परिणाम मोठ्या प्रमाणात गावगाड्यावर व त्यांच्या अर्थकारणावर झाल्याचे दिसून येते. अर्थकारणाने गावाचे संदर्भ बदलले असे वाटत असले तरी जुनीच

सरंजामी नव्याने येऊन त्यातून ग्रामीण समाज जीवनाचे शोषण सुरू झाल्याचे दिसून येते. 1990 वेत सहकार क्षेत्रात झालेल्या बदलामुळे पुढे हेतूलाच सुयोग्यातून शिजांतली देण्याचा प्रकार घट्ट झाला. सहकारामध्ये येणे श्रीमंत झाले. परंतु साखर कारखाने, सहकारी मॉडर्नाइझेशन, सुनगिरण्या लयांना गेल्या, याचा परिणाम शेतकरी वर्गावर व त्यांच्या जगण्यावर झाल्याचे जाणवते. मगच मोठ्या घाट्याने आणि साध्याने दुधी रहित्वेची पर्यायी विकासाची सहकाराची यंत्रणा ग्रामीण नेतृत्वाने स्वतःच्या स्वाधीनपणे मोडून घ्याव्याचे पाहिल्यास मिळते. याचा प्रत्यय मोहन पाटील यांच्या 'साखरफेरा' या कादंबरीतून येत असल्याचे दिसून येते. या कादंबरीवर कादंबरीकार मोहन पाटील यांच्या 'साखरफेरा' या कादंबरीचा आपल्याला विचार करता येतो. प्रत्युत शोध निबंधातून त्या अनुषंगाने या कादंबरीचा परामर्श घेतला जाणार आहे.

नव्यदोत्तर साहित्यातील एक महत्त्वाचे ग्रामीण कादंबरीकार म्हणून मोहन पाटील यांची दखल घ्यावी लागते. नव्या पिढीतील सूजनशीललेखक म्हणून ओळख असलेल्या प्रा. मोहन पाटील यांच्या 'कादंबरी आणि फुलपाखरू', 'लिंगाड आणि खांदेपालट' बस्तान' या लघुकादंबऱ्यांवर 'साखरफेरा' ही कादंबरी प्रसिद्ध आहे.

'साखरफेरा' ही कादंबरी इ.स. 2006 मध्ये कॉन्टिनेन्टल प्रकाशनने प्रकाशित केली असून या कादंबरीतून मोहन पाटील यांनी ऊस उत्पादक शेतकऱ्यांची व्यथा, साखर प्ररनांचा गुंतात्यातून घडणारे राजकारण, त्यांच्या बदलासाठी अपरिहार्यपणे येऊ घातलेली नवी विवेकशीलता याचे दर्शन घडवले आहे. तसेच ग्रामीण समाजजीवनातील परिवर्तन, ऊस पिकवणाऱ्या शेतकऱ्यांचा कांडमारा, त्यांची होणारी अर्थिक पिडवणूक, त्यांचे होणारे शोषण अशा अनेकविध विषयावर ही कादंबरी भाष्य करताना दिसून येते. ही कादंबरी साखरचे राजकारण आणि सहकार क्षेत्रातील आजचे वास्तव या विषयाला केंद्रस्थानी ठेवूनिहितिले आहे.

उसाच्या राजकारणाने सर्व महाराष्ट्र ढवळून निघालेला असल्यामुळे याच विषयाला मध्यवर्ती ठेवून ही कादंबरी लिहिली गेल्याचे दिसून येते. कोल्हापूर, सांगली, जयसिंगपूर या भागातील जमिनी वा काळ्यात असाल्यामुळे या ठिकाणी ऊसाची लागवड मोठ्या प्रमाणावर केली जाते. या ऊसाच्या लागवडीतून सहकाराचे स्वरूप जन्माला आल्याचे जाणवते. सहकारातून शेतकऱ्यांच्या वाट्याला उमेदा आल्याचे दिसून येते. हा विषय 'साखरफेरा' या कादंबरीचा असून यातून ऊस उत्पादन, गावगाडा आणि साखर कारखानदारी प्रत्यक्ष येते.

ऊसाच्या लागवडीपासून तो ऊस तोडून त्याचे वील येईपर्यंत शेतकऱ्यांचे अनेक प्रकारे शोषण होते. या कादंबरीच्या सुरुवातीलाच कादंबरीतील किशा खोताचा ऊस उन्हाने जळून जातो. मूळत अल्पभूधारक असलेला किशा खोत ऊस जळून गेल्यामुळे मोडून पडतो. अशा मोडून पडलेल्या अवस्थेतही तो आपल्या नशिवातच खोट आहे, असे समजून दारातील जनावरे विकून वेंकचेकर्व फेडतो, पुढे ऊसाशिवाय पर्याय नाही

असे समजून कारखान्याकडून कर्ज काढून ऊसाची लागवड करतो. परंतु त्या ऊसच्या लागवडीला डोळे फुटण्यापूर्वीच माव्याने म्हणजेच ऊसावरील किडीने किशा खोत पुन्हा एकदा नव्या संकटाला सापडतो. किशा खोताची ही कोंडी अस्मानी संकटाची मालिका ठरते आहे. एकीकडे अस्मानी संकट असताना दुसरीकडे मात्र चेअरमनपासून गावच्या सोसायटीच्या अध्यक्षांपर्यंत सर्वच त्याचे शोषण करताना दिसून येतात. त्याच्याकडून जयसिंग अण्णा, गणपा, शामा यांनी मटणाची पार्टी घेतली. ती पार्टी म्हणजे एक प्रकारचे शोषणच होय. एवढेच नाही तर दारात आलेला कुडमुडे जोशीही त्याचे भविष्य सांगण्याच्या बहाण्याने त्याचे शोषण करताना दिसतो. शोषणाची ही परंपरा अगदी वरच्या पातळी पर्यंत असल्याचे जाणवते. सोसायटीचे चेअरमन जयसिंग अण्णाच्या शोषणाबद्दल शामा कोळी त्यांना म्हणतो की, 'हितं काय कमी फायदा हाय? भरमू शिपाई तुमच्या ऊसाला पाणी पाजतोय.' पडली नडली घरची कामं करतोय. त्याची बायको सुंदरा तुमच्या सेवेला. बँकेतल्या मोठ्या मोठ्या कर्जप्रकरणतनं हजारपाचशे मिळत्यात. रतब हाय, शिवाय दोन गावच्या पाणी सोसायटीचे चेअरमन तुमच्या मुठीत. चार गावावर वचक हाय. अशा प्रकारे जयसिंग अण्णाच्या शोषक प्रवृत्तीचे दर्शन आपल्याला कादंबरीतून प्रत्यक्षास येते. भानुसिंगसारखा एखादा शेतकरी या शोषक व्यवस्थेविरुद्ध शेतकरी संघटना बांधून आवाज उठवण्याचा प्रयत्न करतो. परंतु येथेही सर्वजन संघटीत होऊन भानुसिंगाच्या विरोधात जातात व त्यास काठीने बेदम मारहान करतात एक प्रकारे नवा नेता जन्माला येऊ न देण्यासाठी पद्धतशीरपणे राजकारण करून सगळी सत्ताकेंद्रे स्वतःकडे ठेवण्यासाठी ही शोषक व्यवस्था धडपडताना दिसून येते. खऱ्या अर्थाने सर्व बाजूने शेतकऱ्यांचे जे शोषण होते. त्या शोषणाचे आशयसूत्र घेऊन 'साखरफेरा' ही कादंबरी जन्माला आल्याचे दिसून येते.

शेती आणि शेतकरी टिकायचा असेल तर शेतकऱ्याने अंतर्मुख होऊन विचार करणे कसे गरजेचे आहे हे या कादंबरीतून मोहन पाटील यांनी दाखवून दिले आहे. जीवनात कितीही संकटे आली तरी त्या संकटातही शेतकऱ्यांना टिकून राहता आले पाहिजे. हा मुलमंत्रही कादंबरी करून देते. संपूर्ण गावगाड्याचे चित्रण रेखाटताना प्रा. मोहन पाटील हे एक प्रकारची नवी मूल्यव्यवस्थाच अधोरेखित करताना दिसून येतात. ही मूल्यव्यवस्था म्हणजे सुलतानी संकटाबरोबर अस्मानी संकटे आली तरी शेतकऱ्यांनी मोडून पडता कामा नये. 'साखरफेरा' या कादंबरीतून मोहन पाटील ऊसपिकांच्या निमित्ताने शेतकरी जीवन अधोरेखित करतात. मोहन पाटील या कादंबरीतून नव्या जुन्या मूल्यव्यवस्थांचा संघर्ष, सत्ताकारणातील बेरकीपण, तपशीलातील नवेपणा आणि महात्मा फुल्यांशी नाते सांगण्याचे यशस्वी प्रयत्न करताना दिसून येतात. निवेदनातील प्रयोगशील कथनपरता अशा काही आशय सूत्रांच्या अंगाने या कादंबरीचे विश्लेषण आपल्याला करता येते. एवढेच नाही तर महात्मा

गांधी यांच्या विचारांचा या कादंबरीवर पडलेला प्रभाव या दृष्टीने या कादंबरीचा आपल्याला विचार करता येतो. 'खेड्यांकडे चला' असे जे महात्मा गांधीने म्हटले होते. याचा अर्थ गावे समृद्ध करा, गावामध्ये सर्व नागरी सुविधा पुरवा, त्यांचे विस्थापन थांबवून त्यांना सक्षम करा हा मुळगाभा गांधीजीच्या विधानाचा असल्याचे दिसून येते. या कादंबरीतून 'भानुसिंग' हे त्याचेच प्रतीक असल्याचे जानवते. या कादंबरीतून चित्रित झालेल्या सर्व व्यक्तिरेखा व्यापक स्तरावर गावसंस्कृतीशी बांधल्या गेल्यामुळे त्यांच्या विविध पैलूंमधून गावाचे व्यक्तिमत्त्व आकाराला येत असल्याचे जानवते. गावाचा समूहभाव, संकटात मदतीला पडण्याची वृत्ती, जगण्यातील चिवटपणा, मोडून पडले तरी पुन्हा नव्याने उभारण्याची उर्मी ही ग्रामसंस्कृतीने दिलेली जी मूल्यव्यवस्था आहे या मूल्यव्यवस्थेचा प्रत्यय आपल्याला येथे जानवतो. 'साखरफेरा' या कादंबरीचा भाषीक दृष्ट्या विचार करतांना यातील निवेदनाची भाषा ही प्रमाण असल्याचे दिसून येते. अशा अनेक अंगानी आपल्याला 'साखरफेरा' या कादंबरीचा विचार करता येतो.

संदर्भ ग्रंथ :

- 1) 'ग्रामीण साहित्य स्वरूप व दिशा' - वासुदेव मुलाटे.
- 2) 'मराठी वाङ्मयीन चळवळीचा अभ्यास' - य.च.म.मुक्तविद्यापीठ, नाशिक.
- 3) 'साखरफेरा' - मोहन पाटील.